

"Ой не ходи, Грицю..."

Михайло Яцків

Учень сьомого класу гімназії Дмитро Чижик стояв навколішки на ліжку й поводився дивно.

Два учні першого класу вбачали останнім часом у ньому велику зміну, а тепер виставили носи з-під ковдри й дивилися на нього, стримуючи сміх.

Він витягнув руку перед собою і прошипів несамовито:

— Зраднице!.. Ти зломила моє щастя! Так гинь же разом зі мною!..

Він вдарив себе в груди й покотився на ліжку, а хлопці вилізли, як слимаки, з-під ковдри і чкурнули, задихаючись від сміху, до другої кімнати...

В уяві Чижика світло театру зіллялося в яскраву повінь, мережану рожевими личками, ясними строями, розхвильовану ураганом оплесків та окликів: "Славно!"

Так, він буде виступати в героїчних ролях, перейметься ними всією душею, заволодіє публікою, а що найважливіше — зачарує дівоче серце і здобуде славу.

З тих мрій вивів його скрип дверей і світло.

— Що з вами, пане Чижик? Чи не хворі? Я щось помічаю, що ви останнім часом якісь не свої.

Він піднявся на лікті і дивився на білу спідницю господині. Подумав і почав дивитися на мокрий рушник в її руках.

— Може, вам компрес потрібний на голову?

— Ні, дякую, мені нічого не треба. Я лише так, у сні чогось налякався... Маю розстроєні нерви і не можу спати.

— А може, у вас у школі неприємності? Скажіть, я знаю пана Цинамона, то, може б, з ним поговорити?

Це останнє вивело його з задуми. Він поворухнувся, немовби його оса вжалила, і бовкнув:

— Ні, ні, зовсім не потрібно! З усіх предметів я маю добрі оцінки.

Господиня вийшла. Чижик зітхнув і повернувся до своїх думок.

Там, в театрі, — принадні дівчата, а ота білявка найбільш притягає його. Відколи він побачив її на сцені, тоді покинув його спокій, і в навчанні пішло не гаразд... Але він гратиме колись з Несолоною в головних ролях, гей, та як заграють! Він буде вивчати драматичне мистецтво, присвятить себе йому.

Молодечі мрії обнімали Чижика солодким обманом. Він накрився по шию ковдрою і згадав одного вчителя з синіми очима й дівочим обличчям, який мився на ніч сметаною, а лягав у ліжку в рукавичках і швидко, як тільки сказав собі, що пора спати, засинав.

На другий день перед полуднем в театральній будці, що розташувалася в передмісті, Чижик стояв перед директором і говорив, що має охоту вступити "з патріотизму в склад театральної дружини", що "чує покликання до мистецтва і любов

до сцени".

Директор Щогла стояв перед ним у витертому крилатому плащі й циліндрі (борода брита раз на два тижні, ніс схожий до паламарського гасильника, а ріст — надмірний) і очима шура дивився на Чижику. Чижик був струнким хлопцем, чуприна буйна, верхня губа всяна волоссяним пухом.

Оцінивши вмить Чижику, оскільки його постать відповідає формальним вимогам сцени, Щогла зауважив байдужим тоном:

— Та воно, добродію, добре, тільки не знати, чи ви маєте талант. Маєте голос? Вмієте співати? Знаєте ноти?..

— Знаю. Я був диригентом у двох бурсах.

Щогла кивнув головою на суфлера.

— Пане Буда, чи немає там пана Смичка?

— Є, за кулісами.

— То ходіть, добродію, на сцену... О, так. Нехай вам здається, що оце публіка, — він повів рукою на перші ряди крісел, на яких тут і там сиділи актори й акторки. — Тепер ви маєте спробувати свій голос. Прошу.

— Що ж вам заспівати? — спитав Чижик.

— Що найкраще вмієте.

Чижик почав:

Ой вербо, вербо кучерява...

Відспівав аж до слів: "Змарнів я, зчорнів я..."

— Досить, — сказав директор. — Голос ще не оформлений, але може увійти в норму. Зрештою, пан Смичок перевірить, наскільки ви розбираєтесь в нотах. Не обов'язково сьогодні, можна й завтра. Перед полуднем. Так. А ще одне, добродію: чи дозволяють вам батьки вступити на роботу до театру?

— Дозволяють, — відповів жваво й без роздумувань Чижик.

— На всякий випадок принесіть завтра дозвіл від родичів в письмовій формі і прохання. Так. Ще одно; чим ви досі займалися?

— Я — учень сьомого класу гімназії.

— А чому ж ви не кінчаєте гімназії?

— За браком матеріальних засобів на життя, — відповів він шаблонною фразою, в якій для психолога криється трагедія нашої змарнованої молоді: є тут і завчасна зрілість, і буйна одчайдушність, і нестача тривких основ виховання — як домашнього, так і суспільного.

Все це, звичайно, сучасна хвороба — молодецька істерія. Але буває і інша причина, її ім'я — філософія голодного шлунка. Добре такій молодій людині, яка вийшла з рідного гнізда здорового і має сили до праці на бурсацькій страві чи на домашніх харчах. Але що робити з тими замлілими, блідими, а не раз надзвичайно здібними, які не можуть погодитися з бурсацькими порядками і з камінними стовпами? А зважмо, що хиткий світогляд грає тут також немало роль. Що з такими робити? Може, вішати їх?

Чижик дивився на Щоглу, мовби хотів спитати: "Як там у вас на другому поверсі?"

Чи все гаразд? Всі здорові? Бо тут у нас, чоловіче, біда".

— Іще одне, — замітив директор. — Принесіть листа від якоїсь визначної особи, котра вас знає і дала б нам інформації про вас.

На другий день у Чижики вже був дозвіл від родичів, сфабрикований змінним почерком і підписаний лівою рукою, хоч пошта з рідного села могла прийти щонайшвидше через півтижня.

Адвокат Ходак прийняв Чижики одним зирком через плече і, коли той стояв біля дверей та пояснював, чого прийшов, — розлігся в кріслі, як жаба в калюжі, ковирав байдуже в нігтях; нарешті не втерпів і сказав піднесеним голосом:

— Чи ви очуманіли? Таж там в театрі самі пияки й картярі! Подобалося вам циганське життя, і гадаєте, що зробите там кар'єру?.. Я чув, що ви пишете поезії. Це нічого не варто! Хліба не дасть! Що за користь з тих поетів, які лише фантазією живуть?.. До театру ідуть лише люди змарновані, легковажні і недоварені дячки! Ви — освічена людина, і я зовсім не розумію: що може тягнути вас до театру?

Але Ходак, щоб позбутися "сліпого" клієнта, взяв візитку і написав: "Цим посвідчаю, що п. Дмитро Чижики, знаний мною особисто, має любов до сцени, і з огляду на його дотеперішню моральну поведінку немає жодної перешкоди для прийняття його на роботу до театру".

Через кілька днів весь театр на сімох подорожніх возах переїздив до дальшого провінціального міста. В цей час вибуло три актори, і до хору треба було статистів. Отже, директор прийняв Чижики за 25 ринських місячної оплати.

Вози з паками, скринями і декораціями стояли наготові, актори й акторки сідали з дітьми, як кури на гніздо, директор торгувався з власниками транспорту, коли надійшов Чижики і зняв капелюх.

— А ваші речі? — спитав Щогла.

— Я тут недалечко — напроти мешкаю.

— То йдіть за речами, але не баріться довго.

Чижики швидко побіг до хати й вибіг з вузликом під пахвою, в якому була пара білизни і дещо з одержі.

— Де маю сідати, пане директоре?

— Де будь, де тільки місце є.

Чижики сів ззаду воза на дрючок і витягнув руку вгору до актора з носом, на якому, мов на географічній карті, були сині та червоні значки.

— Маю честь представитися: Чижики.

— Нагнибіда. Дуже приємно мені взнати вас, — відповів актор. Старий хитрун посміхнувся, як кінь, що хоче вкусити. — Чижики люблять сидіти на гіллях, — а потім махнув рукою і додав: — От, жиймо не так, як люди, але біля людей.

На вулиці міщанин бив п'яну жінку грудкою цукру по голові. Вона вхопила його за полу, зігнулася й кричала, а він бив її, як цеглою. Візник збирав куски цукру з землі і казав:

— Буде завтра на снідання.

— Солодке биття, — зауважив актор з картою на носі. В цей час його усміхнений профіль нагадував розбитий чайник.

П'яний селянин повертався з міста і точився, наче хотів сказати: "І той кут мій, і цей я знаю". Весела баба, напівзарібниця і жебрачка, боса, великий палець обвитий грубо білою перев'язкою, вдарила долонею об паркан, перед самим носом селянина.

— А цеї дошки не хочете поцілувати? — і заскрипіла сміхом, мов немащене колесо, похитала головою, а очі стали вузькі.

Селянин, який віз акторів, тримав оселедця за головку, обтріпував об люшню, витирав об полу, потім їв з хлібом.

Директор бісився, що одинокий на все місто візник згодився на більшу плату з іншим панком, а він буде примушений товктися всю дорогу на простім возі, та ще й з своїми ненависними людьми.

— Я тебе навчу! Ти визнаєш, з ким маєш діло! — кричав він до єврея-візника.

— Ну, ну, не робіть комедії, бо тут же не тиятер, — відповів той спокійно.

Директор — рад не рад — виліз на віз. Виглядав на драбинах, як чорногуз на плоті. Вози рушили в дорогу.

Був погідний день. Бабське літо снувало по городах і полях, осінь чепурилася, як та молодиця, у якої при згадці дівочих літ грає кров.

Тепер артистичний караван не представляв нічого цікавого. Вони були подібні до циганського народу-скитальця з піснею на устах та з вічною тугою за просторим небом, розлогими пустелями, з поезією волі. Селянам, які везли цеглу і черепицю, впадали в очі передусім паки і скрині, а на зігнуті постаті на возах дивилися зовсім байдуже.

— Бачиш, то якісь пани з полотнами та сукнами їдуть десь на ярмарок, — казали вони.

Лише один наймолодший ґазда, який недавно повернувся з війська, а можна це було пізнати по синій шапці, показав на виступи кулісних полотен, що теліпалися на довгих латах, як три нужди, і сказав:

— Та це ж комедіянти, хіба не бачите?! Це ті, що всякі штуки показують. Рахувати, триятер. Такий як пустить туману, то ви лиш би очі видивили та й перехрестилися б. Як я був у жовнірах, то не раз дивився.

Двоє селян — один по одному боці дороги, а другий — по другому — йшли, заклавши руки за спину, і на віддаленні десяти метрів балакали між собою. На півмилі чути було їх голос, але людина, не обізнана з селянським життям та духом тутешньої мови, не збагнула б, про що вони вели розмову.

— То, вважаєте, карник? Ба, ая. Покусав зо мнов горіхи, ну, покусав, то покусав. Але бо він, вважаєте, вчинив межи людьми, що я хочу підпустити йому червоного когута, та й подав мене! Ну, міркуйте собі! Таже ви, рахувати, знаєте! Та й приходить мені на водорощі, — а я з хати, а то ще де-де! А тут вам: ка-у, ги-и-й, бадю рідненький! Але де-е там! Ані суди боже! Що ж тут робити? Ги-й, — міркую собі, — ото! Бі-і-гме! Ну, та й я, вважаєте, сюди не туди, сюди не туди, — пішов!..

Справа в тому, що він погарячився зі своїм сусідом, а той розніс між людьми, що

цей хоче підпалити його хату, і поскаржився до суду. Приходить виклик на Йордан, Іван пішов удосвіта з хати, а тут — буря і злива, що годі рушити. Але він став шукати дороги і пішов.

Театральна дружина їхала через село. Зі стодоли летіли ритмічні стуки цівів, дим просочувався з-під стріхи, несучи запах свіжого хліба. Вулицею йшов весільний гурт. Один чоловік танцював попереду музиків і співав, начебто в глибокій воді топився і кликав за порятунком, другий скрутився, крикнув два слова, а на третім урвав, паче його гадюка вкусила. Літній селянин почервонів, як індик, і намагався кричати голосніше, ніж горло і людські груди можуть витримати, затискуючи долонями вуха. Кожний намагався вирватись з суєти і показати щось небувале.

"Оце й ми прагнемо до цього ж", — думав Чижик.

Він сів біля візника. За селом була рівна дорога і голі поля довкола. Худі кінські ноги витягалися і ступали вперед, видовжуючись перед очима Чижика, як ноги великанських потвор, і ступали розмірено, без упину, все вперед. Прийшло йому на думку, що кожна людська дорога, від'їзд чи повернення, кожний крок — це постійне надточування простої лінії, яка веде до могили...

Настав вечір і холод. Артисти добували з гардеробних скринь довгі селянські кожухи та баранячі шапки, загорталися. Це змінювало їх вигляд і давало привід до жартів та пожвавлювало дорогу.

Чижикові припало до серця це нове і цікаве життя. Відколи пішов до школи, він не знав такої волі, як тепер. З другого боку, підлещувало й те, що нарешті вирвався з нудних гімназійних мурів, які очортіли йому до краю, і що нарешті став на свої власні ноги — з платнею 25 римських на місяць. Двадцять п'ять ринських — це ж для нього гроші! Він такої суми ще ніколи не мав! За ці гроші можна багато чого справити. Книжки, одержу — все, що лише буде треба. На тих основах колотилися думки недосвідченої дитини Мельпомени.

Холод, гуркіт, трясучий віз розсіювали ці його "реальні" думки, а на "ідеальні" пора буде хіба аж тоді, коли він буде серед спокою, сам... Перед ним пройшли постаті батька й матері, рідних і свояків... Будуть бідкатися, що він покинув школу і не схотів учитися на попа... Та вони не розуміли його духовних потреб і не дбали про нього так, як родичі інших шкільних товаришів, то тепер хай пожуряться трохи, а час зітре сором з чола за те, що їх сип "пристав до комедіантів". А колись, як освіта розсипле проміння по найтемніших закутках, то й вони пізнають, до якої святині він пішов і якому жертovníку присвятив свою молоду силу і душу.

"А все ж ти скривдив їх! — стукав таємний голос в молодому серці в такт з гуркотом воза. — Вони покладали всю надію на тебе, що дочекаються на старі літа, як ти станеш ясним вінцем їх трудів і безпросвітної долі. Треба було їм присвятити своє життя: вони ж — бідні селяни".

Перед ним постали змарнілі личка і очі сестричок. З яким довір'ям і пошаною вони дивляться з закутків на нього, коли він, бувало, приїде на свята або вакації. Весь час у всьому його слухають, все на його услугах ті малі, швидкі ноги і руки, ніколи йому ні в

чим не противляться. Перед, тим як має він приїхати на вакації, вони цілими днями галакають коло черешень, аби птахи не об'їли, бо приїде ж Дмитро. Самі дивилися ласо на ті черешні, а піхто не наважувався рвати їх, бо то все — для Дмитра. Хіба лиш інколи підіймали ту черешню, яку птах скинув на землю.

"Як ти від'їздив до школи, мати плакала, а сестри цілували тебе в руку... Чим ти їм відплатиш за їх добре серце? Ой брате, це серце одиноке щире, незіпсоване, другого такого ти в світі не знайдеш ніколи".

В той же час ненависні постаті вчителів вилазили, як потвори без серця, з темних придорожніх корчів, як злі духи.

Він виправдувався перед власним сумлінням: "Як же я міг витримати в такому пеклі? Швон викладав греку і латинь, а ти виучуй йому напам'ять цілі зошити всяких правил, винятків та реалій, виучуй, коли в тебе шлунок цілими днями без страви, здоров'я і сили нема... А з інших предметів — також цілі купи матеріалу... Гей, чи ж я не був рад! Таж в тому моя амбіція була, щоб скінчити гімназію. Де б я був і пішов відтак: чи на філософію, чи на який інший факультет, лиш би скінчити гімназію. Та не знайшлася ні одна щира людина, яка б мені порадила і допомогла"

"Ти сам собі винен! — шепотів упертий голос. — Ти був занадто великий педант і при тому — благий і полохливий. Ти все не довіряв своїм силам, а тим часом перший-ліпший дурень випихався вперед, а тебе відпихав назад. Життя треба ловити всією п'ятірнею, щоб ніхто не міг його видерти, ти повинен ловити всяку пагоду і не бавитися доброю вірою в людей, інакше — поки ти розглянешся, світ тебе обікрав, і ти став голий, що хоч сядь і плач, і ніщо тобі не допоможе".

Темна ніч причиняла горе. Він осуджував професорів перед своїм сумлінням, як свідомих винуватців своєї долі, і почав на них виливати всю жовч прокльонами:

— Бодай же ви не знали ні Різдва, ні Петра, ні дрібнесеньких свят! Бодай ви падали один за другим, як груші з дерева, і дна під собою не знайшли! Бодай вас шляк трафив сім разів і трохи!..

Опівночі театральна трупа зупинилася на місці, розбилася по двоє-троє, і пішли на нічліг: одні — до знайомих, дехто мав свояка, інші — до готелів, а решта — наймолодші бідаки — до читальні, яка пустувала з самого її заснування. Сусід-міщанин вносив туди два околоту, зо два рядна. Підлоги там не було, отже — і м'яко, і спання пишне! Рано навідувався старий священик, казав — вставати, митися, дивився, чи в хаті порядок, а відтак починав цікаву розмову.

— Ти як називаєшся?.. Гм, ага!.. А ти як?.. А ти?.. Ну, так, гм, аякже!..

Після цього він виходив з читальні, і за вікном чути було його грубий голос:

— Штефане-е! Нехай скочить ваш хлопець до матушки та принесе отим хлопцям горнець молока і хліб!

— Добре! — долітав у відповідь голос із сусіднього обійстя.

Чижик зайшов до заїзду, в якому ще світилося. Випив горілки і закусив булкою. Під шинком на землі хропів п'яний міщанин і сварився з кимось крізь сон. За довгим столом сиділи два старці з торбами, перед ними — пляшка. Вони йшли на храм у

далеке село. Дрантивим голосом балакали потайно про свого багатого товариша, що був війтом над жебраками.

— Чи дав Василь придане доньці?

— Ой, то-то дав... Дав їй дві торби — то цілком нові!.. Заплішник на дванадцять закамарків і пугу на дев'ять локоть довгу...

Господар-єврей повів Чижику на нічліг і постелив ліжко. Стіни в кімнаті були пофарбовані в синю фарбу.

Він ліг пригноблений. Перевертався довго з боку на бік, поки заснув. Під ранок сниться йому, що поклав руку в кишеню, але наткнувся на кусочки скла, і вони повбивалися йому під нігті. Потім сниться йому, що його лице вкрили черв'яки, він дивиться в дзеркало, а його волосся посивіло.

Встав пізно, ще гірше прибитий. Не вірив у сні, але покликав господаря, розповів свій сон і запитав, що він означає. Той подумав і сказав:

— Коли чоловікові сниться, що він скалічився склом, то його хтось ошукає. Сиве волосся — то клопоти і журба, а черв'яки — слабість і нужда.

На пробі Чижики мав нагоду взнати акторів і акторок. Були це зламані нуждою бідаки з розбитими нервами... Жіноцтво — змарніле, плоске і дріб'язкове. Несолена була вижовкла і на старий шаблон думала про "добру партію".

"Перша частина мого сну здійснилася, а друга — нецікава", — подумав Чижики.

"Сталевий настрій", як він це називав, обгорнув його. Він швидко відчув скучний репертуар і велетенські труднощі, які треба було йому перебороти, поки вдалось би вивести на сцену щось нове. А самого директора і весь гурт людей можна було охарактеризувати так: "Зійшовся Яким з другим таким". Зрештою, все тут цілком логічне. Ліпший директор не мав би місця між такою трупкою. Все є так, як повинно бути, інакше воно виглядало б, як золотий ґудзик на кожусі.

Так думав Чижики і тішив себе думкою, що колись буде краще. Через сто чи двісті років, але все ж буде краще. Коли ми прагнемо до добра, то природно, що настане колись так, що земля стане раєм, а небо збанкрутує. Одне лише жалко, що нас тоді не буде. Не зможемо погуляти трохи серед земного щастя. Та це також дрібниця — панські витребеньки для тих, що бояться смерті і їздять в чужі краї, щоб в теплих водах продовжити собі віку...

Юні думки перервав голос директора.

— Загубився десь наш афішер, отже, підете, пане Чижики, увечері з паном Залудою і порозліплюєте афіші на завтрашнє представлення.

З полудня вийшов Чижики у місто, оглянув стару ратушу — з міфічними різьбами, потім пішов за місто до руїн старого замку на горі. Любив вести розмову з німими свідками минулих часів. Лежав серед звалищ, перед ним синіли далекі ліси й долини.

"Відчуваю, що я на цьому світі чужий, і ніщо мене з ним не зв'язує".

Зійшов у долину і пішов до однієї артистки, яка за молодших літ завертала хлопцям голови своєю вродою. Застав лише дві акторки, що наймали з нею окремий покій. Одна з них спала, друга підняла голову від подушки і почала кликати:

— Ходіть, ходіть! У нас сьогодні ніхто ще не був, і ми з нудьги полягали.

— А де ж Безкоровайна?

— Не знаю... Так ви не до мене прийшли, а до неї? Який з вас кавалер? Та все хоч би для гонору ви повинні сказати, що прийшли до мене або до Маньки, що спить осьде... Тут ще хтось є... О!..

Акторка відкрила ковдру, і Чижик побачив під нею дитину.

— Чиє це?

— Безкоровайної.

— Так?.. Я навіть не міг подумати, що вона має такого дівчака. Де ж він ховався досі?

— Таки тут, у цьому домі, — відповіла молоденька акторка, позіхаючи. — Безкоровайна тепер у сусідів... Вірніше, у сусіда, власника цього дому.

Рипнули двері, увійшла Безкоровайна: лице розпалене, розсіяні очі світились, як скло, руки дрижали.

Дитина розбудилася і почала ремсати, а вона схопила її і вибила. Сіла, задихана, на край ліжка і раптом помітила Чижика. Він кивнув головою, Безкоровайна всміхнулася і сплеснула руками:

— А ви звідки взялися?!

— З неба впав.

— Ні, справді, звідки ви тут зараз взялися? Як же це може бути, щоб я вас не помітила досі?.. Ви, певно, сховалися і тільки тепер сіли на це місце?.. — і почала голосно сміятися.

— Чому у вас під час сміху живіт трясеться, як у курки, що кудкудахає? — спитав Чижик.

Вона глянула на свій живіт, а молодші акторки аж полягали з сміху.

Недільне представлення складалося з десяти вокально-музично-сценічних номерів. Це був артистичний салат з опереткових актів, драматичних сцен, дуетів, куплетів і соль-, цих номерів.

Того вечора було кілька гротескових хвилин, які пригадали Шекспірові часи, коли актори з публікою утворювали одне ціле.

Під час трагічної паузи серед монолога з бантини над сценою долетіли слова:

— Посунься, бо як талапну, то око мазницею вилетить!

І тут один з шибеників упав на сцену.

Актор, який представляв мужика в народній драмі, мав виголосити: "Замети хату та йди за двері!" Але забув і сказав.

— Замети сцену та йди за куліси!

Реквізитор забув дати на сцену чоботи, вивалені у червону фарбу, що мало бути доказом убивства.

Війт на сцені говорить, щоб подали йому ті чоботи, а актор, який грав роль присяжного, почав крутитися за ними по хаті, заглянув під лаву та під ліжко і нарешті сказав:

— Нема! Загубилися. Правдоподібно, десь на печі.

В гостиннім виступі стояв один редактор, знавець драматичного мистецтва. Мав він плечима більше продуктивної праці, ніж здібностей, але без визнання у деяких колах. Рішуче не виступав піхто проти нього, та були такі, що потайки шкодили йому інколи гірше лютого ворога.

Дама гніздилася біля фортепіано, редактор тримав ноти, чекав на перші акорди Вагнерового "Прощання Лоенгріна", але робив при цьому враження вдоволеного щасливця. Нарешті він почав співати. Його голос зовсім не відтворював героїчність і силу, а губився в горлі і нагадував домашню копію інститутки з твору майстра.

Редактор ворожого друкованого органу сидів у першому ряду і, хоч без претензій на знавця співу, дивився вперто усміхненими очима на свого політичного супротивника на естраді. І інші глядачі ховали голови за плечі жінок і душили в собі сміх. Один потупив очі в коліна і силувався уявити похорон свого дідуся, аби тим самим задушити в собі сміх. Після кожної пісні франти били завзято в долоні, а щирий співак щебетав і колядував надпрограмово все, що тільки вмів.

Тим часом до ворожого органу писалося таке:

"П. Г. вразив карикатурним сміхом і був рішуче занадто мелодраматично-учтивий. Ми б радили йому, щоб він дав випхатися зі своїм голосом".

Чижикові було ніяково.

"Я не маю віри до його співу, — думав він, — але ця поведінка публіки хоч і природна, але несумлінна".

Після представлення наш герой взяв жмут афіш під пахву, а його товариш Залуда — бляшанку з рідким клеєм і квач, і пішли у місто. Розліплювали афіші по мурах і парканах. Де треба було лізти вгору, там Залуда підіймав Чижику на своїх плечах. Так вони розліпити кількадесят афіш по всьому місту...

А на другий день Чижику написав до Щогли:

"Поважний пане директоре!

Мій драматичний термін у Вас скінчився. Афіші, порозліплював я, щонайменше як афішер з докторатом, хоч до того мистецтва не дали мені безсмертні боги кінцевого дару — Вашого росту. Зате послуговувався живою драбиною — і Залудою. Раджу Вам від душі, подайте на драматичній анкеті цей мій план: "Нехай будуча святиня мистецтва стане на такій підвалині, як могутні плечі і шия неоціненого Залуди". Здобудете цим собі славу і гроші, за якими пропадаєте, а я, осліплений Вашим ореолом, співатиму оди, перед якими зблідне ім'я немейського поета".

Зібрався і вийшов.

Був у передмісті. Дощ скропив пилюку, ранок був свіжий, майже літній, садиби кінчалися, передмістя мало затишний сільський вигляд, вулиця виходила на розлогі поля, що нагадували степ. Була тут гарна, велика загорода з садами і господарськими будинками, збудованими на старий лад. До вулиці виходила простора кузня, а на подвір'ї коваль прибивав коневі підкову. На перший погляд той коваль нагадував силача, викуваного з граніту. З-під сивих брів його сяли лагідність і спокій.

Чирик став і дивився з натхненням на нього. Так виглядали люди, коли на світі ще не було ні підлого бюрократичного жонглерства по рецептах Меттерніха, ні циркулярів, ні всіляких службових прерогативів, ні ради шкільної крайової.

Він ішов далі і по дорозі думав:

"Людська сила — не до кінця віку. То хіба маю змарнувати її в театрі і не лишити виднішого сліду? Ні, вернусь краще до своїх і вкладу свою силу в таку працю, до якої я годен".

Повернувшись в рідне село, одного літнього вечора Чирик сидів з батьком у хаті, і вони балакали весело.

— Що то було, Дмитре, з тим якимсь триятером, що ти був пристав до нього? Я вже не раз мав запитати, та все набуваю.

— Пусте-е, нема про що згадувати.

— Ану розкажи, що це таке є. Чи не буде то часом щось таке, що отак візьме один комедіант, поставить кілька крісел одно за другим, а потім розбіжиться і всі перескочить?!

Дмитра вразив цей погляд на театр, а з другого боку, сам спомин про свої митарства в цьому "храмі мистецтва" не належав до приємностей. Але він попав пояснювати батькові, що театр — це зовсім інше, а далі став оповідати йому про мету й характер театру. Та старий враз схопився й перервав:

— Ага! Аж тепер я собі пригадую! Таки саме тоді, коли ти там був, бачив я в місті папір на мурі і вчитав, що приїхав триятер і буде показувати якогось "Ой не ходи, Грицю..." — і старий вибухнув сміхом: — Ой не ходи, Грицю! Ой не ходи, ха-ха-ха! Ой, ой не ходи, ха-ха-ха-ха!..

Взявся за живіт і реготав на всю хату, аж вікна дзвеніли.

1907